

1. Bevezetés – Az állami gyermekvédelem mint kutatási téma

A *Kriminalizáció vagy szociális gondoskodás a 19–20. században – Adalékok az állami gyermekvédelem történetéhez* című téma kidolgozásának keretében, összhangban a pályázatban megfogalmazott célokkal, az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának kialakulása és fejlődése képezte a vizsgálat tárgyát a 19. század végén és a 20. század elején az európai jogfejlődés tükrében.

A gyermekek hathatós védelme a dualizmus éveiben állami lépéseket követelt, s az állam, mint szuverén, a közjogi szabályozás értelmében a gyermek–szülő közti viszonyba is jogosulttá vált beavatkozni, kiemelve gyermekeket az elégtelen, erkölcsi, testi és szellemi fejlődésükre káros hatást gyakorló környezetből. A jogi alapot a modernizált közigazgatási jogi és büntetőjogi jogszabályok jelentették. Hasonlóan Európa – tágabb értelemben pedig a világ – más államaihoz, a kiegyezés utáni Magyarországon is egyértelműek voltak a gyermekekről történő gondoskodás, valamint a nevelés elhanyagolásának súlyos következményei. A veszélyeztetett gyermekek ügyét a közigazgatási és az igazságügyi gyermekvédelem keretében karolta fel az állam. A modernizáció során a jogalkotó külföldi mintákat vett alapul, a magyar megoldások kialakítása során ezeknek döntő jelentőségük volt, mindemellett a magyar jogi hagyományokhoz történő ragaszkodás és az ezekből fakadó megoldások sem bizonyultak elhanyagolhatónak.

A gyermekvédelem egyre összetettebb feladatai közül a vizsgált korszakban, úgy a nyugat-európai államokban, mint Magyarországon kiemeltté vált a gyermek- és fiatalok bűnelkövetők számának csökkentése, illetve az elhagyott gyermekekről történő gondoskodás megszervezése, azaz a veszélyeztetett gyermekek helyzetére történő állami reflektálás került előtérbe. A kutatás során nélkülözhetetlen volt a fogalmi rendszer konceptualizálása és annak meghatározása, hogy miként definiálhatók a gyermekek védelme érdekében kifejtett állami szabályozásban megnyilvánuló lépések. A kutatási célkitűzések megvalósítása során három fő szempont volt meghatározó az állam és jog szuverenitásának vizsgálatában a polgári kori állami gyermekvédelemben a veszélyeztetett gyermekek vonatkozásában. A hazai szabályozás és annak modernizációja tekintetében a releváns külföldi szabályozás áttekintése a modernizációban szerepet játszó minták, átvett megoldások és nemzeti sajátosságokra fókuszálva történt. Az államon belül megvalósuló feladatmegosztás, a szuverén által magának vindikált vagy fenntartott, illetve a helyi önkormányzati igazgatásra és a társadalmi gyermekvédelemre ruházott feladatok áttekintése is hangsúlyos. Az állam növekvő szerepvállalása miatt ki kell térni az állam és a társadalom kapcsolatát tekintve arra a képletre, amelyben az állam mint a veszélyeztetett gyermekeket oltalmazó entitás, a szülők és gondviselők pedig a kötelezettségükkel rendelkező és adott esetben azok teljesítését elmulasztó vagy azokat megszegő egyének jelentek meg a korabeli felfogás alapján.¹

Kovács-Szépölggyi Enikő*

Mintakövetés és nemzeti sajátosságok a veszélyeztetett gyermekekre vonatkozó dualizmus kori magyar szabályozásban

2. A gyermekek védelmét célzó szabályozás – Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságának olvasata a kutatási téma tükrében

A gyermekek védelmét közvetlenül vagy közvetve célzó jogi szabályozás teljes körű felsorolása a terület multidiszciplináris jellege miatt nem egyszerű a tárgyalt korszakra vonatkoztatva sem, hazánkban megemlíthetjük a kisdudóvársról, a népiskolai közoktatásról, az ipari gyermekmunkáról és a gyámhatóságról szóló törvényt, az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényeket, s a teljesség igénye nélkül a fiatalokorra vonatkozó speciális büntetőjogi szabályozás megalkotását is.² A magyarországi jogalkotás, jogalkalmazás és jogtudomány önállóságának vizsgálata a veszélyeztetett gyermekekre vonatkozó szabályozást érintően az alábbiakban ismertetett fogalmi keret szerint zajlott.

A dualizmus éveiben a gyermekvédelem olyan állami, önkormányzati vagy társadalmi (beleértve a felekezeti gondoskodást is) tevékenység volt, amelynek keretét a jogalkotó által meghatározott szabályozás, tartalmát a vonatkozó feladatok jellege és célja komplexitásából adódóan a jótékonykodás fogalmát meghaladó, a gyermekek életének megóvását és egészséges fejlődését célzó s a gyermekek nevelését és jövőbeni boldogulását segítő intézkedések alkották. A gyermekvédelem dualizmus kori rendszerében szükséges egymástól megkülönböztetni a társadalmi és az állami gyermekvédelmet, továbbá a tágabb és a szűkebb értelemben vett gyermekvédelmet. Az állam a dualizmus éveiben fokozatosan átvette a korábban a civil társadalomra és az egyházra háruló feladatok ellátását vagy irányítását, ezzel intézményesítve és növelve az állami közegek beavatkozó magatartásának szerepét, a társadalmi és egyházi gyermekvédelemre minőségileg támaszkodva.

* Kovács-Szépölggyi Enikő tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék, ORCID: 0000-0002-6511-4880

Az állami gyermekvédelem alatt a kiegyezést követően létrejövő és formálódó – kiemelten a veszélyeztetettnek tekintendő – gyermekek védelmét szolgáló, több jogágra is kiterjedő, a hatáskörrel felruházott szervek e téren történő működésének összehangolását célzó szabályozást és ezen szabályok mentén az állami és a törvényhatóságok, valamint helyi önkormányzati szervek gyermekvédelmi intézkedéseit, gyakorlatát értjük. A társadalmi gyermekvédelem a társadalmi önszerveződés keretében létrejött szervezetek – jellemzően egyesületek –, valamint a felekezetek által a gyermekek védelme érdekében kifejtett tevékenységét fogta át, amely támogatta és kiegészítette az állami gyermekvédelmet, vagy ellátta a kormányzat által rábízott feladatokat ezen a téren. A gyermekvédelem körébe tartozó feladatokat a nyugat-európai államokban is bevett módon a 19. század második feléig Magyarországon jellemzően az egyházak és a civil társadalmi szerveződések különböző formái látták el. A társadalom szerepe a kiegyezést követő jogi modernizáció során is fontos maradt, és az állam is partnerként tekintett a különböző szervezetekre, ezt mutatja az Országos Gyermekvédő Liga, a Stefánia Szövetség esete is. A társadalmi gyermekvédelem eredményeit a jogi szabályozás szemszögéből annak mintaadó jellege miatt is érdemes értékelni. A kiseddóvók létesítése, vagy az elhagyott gyermekek társadalmi szervezetek által megvalósított gondozása olyan jó gyakorlatok voltak, amelyekre az állam támaszkodott.³ A hazai országos szintű szabályozás tehát a külföldi minták mellett a belföldi társadalmi szervezetek által megvalósított és eredményesnek mutakozó gyakorlatra is épült.

A tágabb értelemben vett gyermekvédelem az adott korszakban a gyermekek irányába kifejtett állami és társadalmi intézkedések közül felölelte az óvodai ellátást, a közoktatás megszervezését, az anya- és csecsemővédelmet, a gyermekegészségügyet, a gyermekek munkavédelmét. A szűkebb értelemben vett gyermekvédelem azon gyermekek helyzetével foglalkozott, akik veszélyeztetettnek minősültek, anyagi helyzetükkel összefüggő okokból vagy bűnelkövető, züllött életmódjuk, erkölcsi romlottságuk következtében, erre tekintettel az igazságügyi gyermekvédelem és a közigazgatási gyermekvédelem (az elhagyott gyermekek védelme és az első világháború kitörését követően a hadiárva védelme⁴) a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem keretébe tartozott. A szűkebb értelemben vett állami gyermekvédelmen belül az igazságügyi gyermekvédelem és a közigazgatási gyermekvédelem két nagy csoportja határozható meg.

Az igazságügyi gyermekvédelem a gyermekekkel és fiatalokorúakkal kapcsolatos feladatokat igazságügyi technikákkal kezelő, szervezetszociológiailag az igazságügynek önálló részét nem képező, de irányultságát és tartalmát tekintve a fiatal bűnelkövetőkre vonatkozó speciális büntetőjogi szabályok rendszere. Az igazságügyi gyermekvédelem gyermekek védelmét célzó szerepére tekintettel megállapítható, hogy a jogalkotó elsődleges célja a büntetendő cselekményt elkövető gyermekek és fiatalokorúak nevelése volt. A fiatalokorúak büntetőjoga megőrizte büntetőjogi jellegét, annak ellenére, hogy vezérlő eszmévé a magyar szabályozásban is a fiatal elkövetők védelme

és nevelése lépett elő, érvényesítve ezáltal a más elbánás elvét. Ugyanakkor a javító nevelés körébe vonható gyermekek differenciált csoportjai, valamint a fiatalokorúak bíróságának gyermekek vonatkozásában gyakorolható hatásköre valamelyest túlmutattak a hagyományos büntetőjogi keretrendszeren.

A közigazgatási gyermekvédelem a kiegyezést követően a szegényügyi igazgatásból fokozatosan kiváló,⁵ a korai szociálpolitika keretei közé illeszthető azon közigazgatási hatáskörbe eső feladatok és tevékenységek és az ezeket meghatározó jogszabályok összessége, amelyeket az államigazgatási és az önkormányzati szervezetek fejtettek ki az elhagyottnak nyilvánítható gyermekek védelme céljából. Az igazságügyi gyermekvédelem szabályozása és a rendszer megalkotása során szoros kapcsolat bontakozott ki a közigazgatási gyermekvédelemmel, a két terület irányítása kormányzati szinten elkülönült egymástól, ugyanakkor a végrehajtás szintjén a jogi szabályozás révén a fiatalokorúak bírósága és az árvaszékek között együttműködést feltételezett a jogalkotó a züllött, erkölcsi romlásnak kitett gyermekek védelme érdekében. Az árvaszékek a gyámhatósági feladatokban első fokon eljáró testületi szervek voltak, amelyek a törvényhatóságok, a rendezett tanácsú városok és községek önkormányzati autonómiájával összhangban önállóan látták el a jogszabályban meghatározott feladatokat. Megjegyzendő, hogy az az elhagyott gyermekek védelmét az állami gyermekmenhelyek kötelékében célzó rendszerre a korszakban állami gyermekvédelemként hivatkoznak, a terminológia alkalmazását azonban félrevezetőnek tartjuk. Az állami gyermekvédelem hatóköre az állami gyermekmenhelyekbe felvehető gyermekeknél tágabb volt, ezt korabeli szakirodalmak is tükrözik.⁶ Feltehetőleg az 1901. évi gyermekvédelmi törvénycikk nyomán (illetve a végrehajtásukra kiadott 1903. évi Szabályzat által) vált általánossá az állami gyermekvédelem kifejezés alkalmazása.

A gyermekvédelmet érintően, az igazságügyi és közigazgatási vetületét tekintve is, a magyar jogalkotó ismerete és figyelembe vette a külföldi eredményeket – így jogi szabályozást, tervezeteket, megvalósult gyakorlatot, jogirodalmat és a tárgyban tartott nemzetközi tanácskozások eredményeit is –, erről a vonatkozó törvények indokolása is tanúskodik. A gyermekek védelmét célzó szabályozás mentes volt a dinasztikus érdekek és hatalmi politika által gyakorolt hatástól, így adott volt a szabad jogformálás lehetősége. A vizsgált téma jogi szabályozását érintően a jogtörténetben hagyományosan tárgyalt centrum–periféria-modell kapcsán megállapítható, hogy a magyar jogalkotás a dualizmus éveiben egyrészt pótolta a gyermekvédelem jogi szabályozásának területén a kiegyezés évében érzékelhető hiányosságokat, másrészt a folyamatosan változó világ által generált problémákra hathatós megoldásokat kínált. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az állami gyermekvédelem rendszerét ne érte volna kritika,⁷ vagy hogy ne lettek volna hiányosságai bizonyos élethelyzetek szabályozásában.⁸ Ennek ellenére, a dualizmus éveiben a vizsgált terület kapcsán már nem beszélhetünk sem a magyar szabályozás évtizedes lemaradásáról, sem annak partikuláris jellegéről. Ez a tendencia a háború kitörését

követően a gyermekek kiskriminalitás körébe tartozó cselekményekkel szembeni védelmet célzó szabályrendeletekkel látszott megtörni.⁹

3. A gyermekvédelem magyar megoldásai a regionális fejlődés tükrében

A kiegyezés követő időszak kedvezett a kodifikációs és a jog modernizációjára irányuló jogalkotási munkálatoknak a gyermekvédelem területén. Az igazságügyi gyermekvédelem megteremtése felé induló első lépéseket a *Csemege-kódex* már megtette a javítóintézetbe utalás fakultatív alkalmazhatóságával. A modern értelemben vett speciális büntetőjogi szabályok gerincét az anyagi jogi szabályok tekintetében az 1908. évi XXXVI. törvénycikk (I. Büntetőnovella), az eljárásjogra vonatkozóan pedig az 1913. évi VII. törvénycikk képezte. Természetesen számos rendelet foglalkozott a törvényekben foglalt célkitűzések megvalósításához szükséges részlet- és végrehajtási szabályok megállapításával, ezek közül a javító nevelés részletes szabályait megállapító rendelet külön említést érdemel, tekintettel arra, hogy a javító nevelés a fiatalkorú elkövetőkkel szemben alkalmazható elsődleges szabadságelvonó szankcióvá lépett elő.¹⁰

Az igazságügyi vetülettel párhuzamosan fejlődött a közigazgatási gyermekvédelem a szegényügyi igazgatásból kiválva. A szegényügyi feladatok ellátását a jogalkotó az 1871. évi községi törvénnyel a községekre telepítette, beleértve a szegény gyermekekről történő segélyezés-gondoskodás megszervezését is, anélkül, hogy konkrét feladatokat határozott volna meg.¹¹ A közegészségügyi rendezéséről szóló törvény a községek feladatait a gyermekgondozás kapcsán már tételesen rögzítette, köztük előírta a vagyontalan lelencek és dajkaságba adott gyermekek eltartásáról és ápolásáról történő gondoskodást. A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvénnyel statuált országos betegápolási alap a gyermekvédelem szempontjából azért jelentett áttörést, mivel ezen alapról rendelték finanszírozni a hatóságilag elhagyottnak minősített, illetve a talált gyermekek nevelésével és ápolásával kapcsolatban felmerülő költségeket egészen a hetedik életév betöltéséig, egyúttal az állam magára vállalta a vonatkozó feladatok ellátását is. A közigazgatási gyermekvédelem a vizsgált korszakban az állami gyermekmenhelyek létesítéséről szóló 1901. évi VIII. törvénycikkkel és az állami gondoskodást a hetedik életév betöltését követő időszakra is kiterjesztő 1901. évi XXI. törvénycikkkel vált teljessé. A rendeleti szintű szabályozást tekintve az elhagyottnak nyilvánítható gyermekek körét meghatározó 1899. évi 50.000 B. M. számú körrendelet, az ezt módosító 1900. évi 25.829. B. M. számú körrendelet, továbbá az állami gyermekmenhelyek részletszabályait rögzítő 1903. évi 1. B. M. számú körrendelet emelendő ki.¹²

Az erkölcsi romlásnak kitett gyermekek helyzetére vonatkozóan félmegoldás született a dualizmus éveiben. Az 1907. évi 60.000 B. M. számú rendelet intézkedett az er-

kölcsi romlásnak kitett, de hatóságilag elhagyottnak nem nyilvánítható gyermekek menhelyeken történő ideiglenes elhelyezése tárgyában.¹³ Azonban csak 1925-ben vált lehetségessé az erkölcsi elhagyottság hatósági megállapítása. A tizenötödik életévét be nem töltött gyermeket anyagi helyzetére való tekintet nélkül elhagyottá nyilváníthatta az árvaszék, ha nevelésének elhanyagolása vagy környezetének káros behatása erkölcsi romlás veszélyének teszi ki, vagy ezen okokból vagy hajlamai következtében züllésnek indult. Erkölcsileg elhagyottnak a hatóság nem nyilváníthatta azt a gyermeket, akinek javító nevelését a bíróság elrendelte.¹⁴

A fenti jogszabályi keretet tekintve látszik, hogy az igazságügyi és közigazgatási gyermekvédelem elkülönültek egymástól, ugyanakkor a két rendszer közötti együttműködés megteremtését célzó állami akarat is tetten érhető a szabályozás részletes vizsgálata nyomán. Azt, hogy a regionális keret hatással bírt-e a magyar szabályozásra, az eddigi kutatómunka nem igazolta. A jogirodalom arról árulkodik, hogy az osztrák megoldások ismertek voltak hazánkban, ám a konkrét rendezés során csekély mértékben vették azokat alapul. Például az osztrák jogfejlődést az igazságügyi gyermekvédelem jogi szabályozását érintően részletesen ismerteti a fiatalkorúak bíróságáról szóló törvénycikk indokolása, ugyanakkor a magyar szabályozásra gyakorolt hatás nem mutatható ki.¹⁵ Megállapítható, hogy a jozefinista lenchézak működési elveinek bizonyos elemei visszaköszönnék a magyar állami gyermekmenhelyek szabályozásában, különösen az anyák dajkasági szolgálatára vonatkozó rendelkezésekben. Ugyanakkor a rendelkezésre álló források alapján egyértelmű és szisztematikus modellkövetés nem igazolható. A jogszabályok indokolásából és az egyes jogintézmények vizsgálatából kitűnik, hogy a hazai szabályozás inkább az európai centrumhoz igazodott.

Magyarországon is megfigyelhető a közigazgatási gyermekvédelemben, hogy bizonyos feladatokat a társadalom látott el, akár önkéntesen, akár az állammal együttműködve. Az együttműködés jele például, hogy az Első Budapesti Gyermekmenhely, Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület vette gondozásba az elhagyottnak nyilvánított gyermekeket az első gyermekmenhelyek létrehozásáig. Ugyanebben a vonatkozásban megemlíthető az Országos Gyermekvédő Liga és a Stefánia Szövetség munkája is.

Az állami központosítás egyik indokát képezte az elhagyott gyermekek számának növekedésével arányosan a róluk történő gondoskodással és a nevelésükkel kapcsolatban felmerülő költségek emelkedése.¹⁷ A közigazgatási gyermekvédelmi rendszer létrejöttét illetően megjegyzendő, hogy abban Széll Kálmán szerepének kizárólagos kiemelése nem lenne helyénvaló, megszületésében ugyan jelentős szerepet játszott Széll, előkészítésében azonban elvitathatatlan érdemmel bírt Karsai Sándor és Szalárdi Mór is. A közigazgatási gyermekvédelem ugyanis az utóbbi két személy tevékenysége nyomán építkezett a magyar társadalmi gyermekvédelmi szervezet alapjaira.¹⁸

A közigazgatási gyermekvédelem területén a partikuláris megoldásokat mellőző, az egész országra hatályos

jogszabályi rendezéssel a francia modellt követte a magyar állam. A jogalkotó a hazai megoldás számos elemében építkezett külföldi mintákra, így a családi rendszer, az anya dajkasági szolgálata a menhelyen, a társadalmi szervezetekkel összehangolás igénye mind megfigyelhető a külföldi minták keretében. Az országos szintű szervezet kiépítése és legfőképp az elhagyott gyermek állami gondoskodáshoz való jogának deklarálása azt mutatja, hogy Magyarország közigazgatási gyermekvédelmi rendszere modern és átfogó volt. Az erkölcsileg elhagyott gyermekek védelme terén voltak megtapasztalható hiányosságok.

A hetedik életévüket betöltött elhagyottnak nyilvánított gyermekek – amennyiben a költségek viselésére kötelezhető hozzátartozójuk nem volt – az illetőségi község költségén maradtak a gyermekmenhely kötelékében. A gyakorlat azt mutatta, hogy a községek előljárásának egy része igyekezett szabadulni ezen költségek-től. Mégpedig akként, hogy az igényjogosult gyermekek elhagyottá nyilvánítását nem kérelmezték, vagy az árvaszéktől a gyermek kiadását kérték a menhelyről abból a célból, hogy neveléséről olcsóbban gondoskodjanak.¹⁹ Ez is példázta a közigazgatási gyermekvédelemben az állami és az önkormányzati érdek közti ellentétet.

Az igazságügyi gyermekvédelem megszületését megelőzően már megindult az 1878. évi V. törvénycikk, a *Csemege-kódex* biztosította anyagi jogi keretek között a fiatal elkövetők nevelésének végrehajtás szintjén történő megvalósítása. Megállapítható, hogy az 1878. évi V. törvénycikk, amely a generálprevenatív szemléletet és a megtorlásra épülő büntetési rendszert alkalmazta, lehetőséget biztosított az eljáró bíróság számára arra, hogy a fiatalokú bűnelkövetőt magánelzárás helyett javítóintézetbe utalja.²⁰ Bár kezdetleges formában, de mégis megjelent egy speciálisnak tekinthető megoldás a fiatalokú bűnelkövetőkre vonatkozóan. A javítóintézeti nevelés részlet-szabályozásában, bár korlátozottan, már jelen volt a „más elbánás” elvének csírája. Ezt megerősíti a javítóintézetek alapszabálya is, amely az intézmények céljaként az erkölcsös polgári és vallási nevelés biztosítását jelölte meg a beutaltak számára. Az intézetek nem a büntetés végre-

A Stefánia Szövetség központi székháza a budapesti Vas utcában¹⁶

hajtására szolgáló helyek szerepét kapták, hanem nevelői funkcióval bírtak.²¹ Ezt a szemléletet tükrözi a szóhasználat is: a rendelet kifejezetten hangsúlyozza, hogy az intézménybe beszállított ifjak nem foglyok, hanem növendékek voltak. Az igazságügyi gyermekvédelem anyagi jogi alapját jelentő 1908. évi XXXVI. törvénycikkkel a jogalkotás kijelölte a magyar fejlődés irányát. A mintaadó angol-szász modellhez képest jelentős eltérés mutatkozott abban, hogy a magyar fiatalokúak bírója nem látott el gyámügyi feladatokat. Magyarországon a fiatalokúak különbíróháza az európai fejlődési tendenciákhoz viszonyítva különlegesnek tekinthető, mivel – hasonlóan Angliához és Hollandiához – az anyagi jogi szabályozás megalkotása megelőzte a speciális eljárási szabályok és a különbíróháza létrehozását. Így a gyermekbíróházi mozgalom hazánkban nem az anyagi jogi reformok keresztül-vitelt helyezte előtérbe.²²

4. A nyugati kapcsolatok hatása a magyar fejlődésre

Mind az igazságügyi, mind a közigazgatási gyermekvédelem vonatkozásában számottevő befolyást gyakoroltak a különféle nemzetközi tanácskozások és kongresszusok. Az ezeken elhangzott szakmai megállapításokra a magyar jogirodalom érdemben reagált, és ezek az impulzusok – akár a jogtudomány közvetítésével, akár a tanácskozásokon részt vevő, a kodifikációban és a jogszabályelőkészítésben szerepet vállaló szakemberek közreműködése révén – kimutathatóan hozzájárultak a hazai jogi szabályozás formálódásához.²³ Olyan eset is ismert a fiatalokúakkal szembeni büntetőeljárás szabályozásának köréből, amely arra utal, hogy a jogalkotó tudatosan megvárta a releváns nemzetközi kongresszusok tanácskozásainak eredményeit, mielőtt a vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket kidolgozta volna.²⁴

A veszélyeztetett gyermekekre irányuló külföldi szabályozás vizsgálata kapcsán a szűkebb értelemben állami

gyermekvédelemben három modell valósult meg: az államok az igazságügyi, a közigazgatási vagy a vegyes modellet valósították meg, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek egyike sem vegytiszta megoldást jelentett. A vegyes modellet Franciaország, Belgium és Ausztria, az igazságügyit az Amerikai Egyesült Államok – illetve annak tagállamai – és az Egyesült Királyság, míg a közigazgatási modellet Németország követte a vizsgált korszakban. A külföldi modellekkel történő összevetést követően leginkább a francia mintához történő hasonlóság állapítható meg, azzal a kiegészítéssel, hogy a magyar állami igazságügyi gyermekvédelem az igazságügyi és közigazgatási elemeket is vegyítő belga és az igazságügyinek tekintendő angolszász modellekhez közelített. Az igazságügyi gyermekvédelem tekintetében tehát nem kizárólag nyugat-európai, hanem az egyesült államokbeli megoldások is mintául szolgáltak, a jogalkotó a legfrissebb eredményekre támaszkodhatott – beleértve a gyakorlati tapasztalatokat is.²⁵

A magyar állami gyermekvédelem rendszerének két vizsgált területét, azaz a közigazgatási és az igazságügyi gyermekvédelmet, külföldi konferenciákon, tanulmánykötetben, folyóiratokban ismertették. Ahogy Rottenbiller Fülöp írta, a magyar gyermekvédelem létének ténye az ország közjogi önállóságának bizonyítéka volt a külföld számára,

„e helyütt is kiemelhetjük azonban azt a tényt, hogy Magyarországnak a gyermekvédelem és a fiatalkorúak kriminalitása elleni küzdelem terén tett kezdeményező lépéseit, a Bn-t és annak végrehajtó rendeleteit a külföldi szakkörök a legnagyobb érdeklődéssel és elismeréssel kísérik és hogy alig van még egy kérdés, amelynek révén közjogi önállásunk is annyira a köztudatba ment volna, mint éppen a „magyar gyermekvédelem”.²⁶

S valóban, az állami gyermekvédelem tekintetében megfigyelhető a magyar kormányzat részéről a szabályozás nemzetközi ismertetésére irányuló szándék, propagálva a magyar jogi szabályozás színvonalát, idegen nyelven megjelentetett tanulmányokkal, vagy a magyar állam képviselőinek és a társadalmi gyermekvédelem kiemelt szereplőinek nemzetközi tanácskozásokon való részvételének támogatásával.

Megállapítható, hogy a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem rendszerének kiépítése során a multidiszciplináris szándékú megközelítés már megfigyelhető a vizsgált korszakban. A természettudományok, a neveléstudomány és a gyermektanulmányozási mozgalom eredményeire a jogalkotó mellett a gyermekvédelemmel foglalkozó szakemberek is figyelemmel voltak. Ugyanakkor kritikája is született a jogi szabályozásnak arra tekintettel, hogy más tudományterületek eredményeit kellő mértékben nem vette figyelembe a jogalkotó. A közigazgatási gyermekvédelem belülről a csecsemő–anya kapcsolat relációját érintően, az igazságügyi gyermekvédelem kapcsán pedig a büntetőjogi felelősség alapjainak büntetőnovellában meghatározottak szerinti megváltoztatása vonatkozásában születtek negatív értékelések.

5. A tradicionális megoldások továbbélése

A magyar szabályozást – mind igazságügyit, mind közigazgatást – a partikuláris megoldások nélkülözése jellemezte, ezzel a tárgykör átfogó, az ország teljes területére kiterjedő rendezésére vállalkozott az állam.

Tekintettel arra, hogy az állam a gyermekvédelem területén kifejtett feladatok ellátásával a szülő–gyermek közti viszonyba történő éles beavatkozást valósított meg, nem lehet eltekinteni az állam szerepváltozásának tanulmányozásától sem a tárgyalt korszakban. Az alapvetés, hogy az állam különböző okokból – összszűnözés alakulása, magas csecsemő- és gyermekhalandóság, költségvetési okok – beavatkozni kényszerült a közjogi szabályozás révén a gyermek–szülő közti viszonyba bizonyos esetekben a gyermek védelme érdekében. A nemzetközi megoldások között az atyai hatalom kötelező megszüntetése büntető törvénykönyvekben is szerepelt, Magyarországon ez nem valósult meg a vizsgált korszakban.²⁷ Az atyai hatalom megszüntethető volt, erről az árvaszékek dönthettek a törvényben meghatározott okok fennállása esetén. A gyermeki jogokat magukban foglaló jogviszonyok hárompólusú szerkezetet mutatnak,²⁸ amelyben a gyermek mint a jogosultságok alanya mellett kötelezettként megjelenik mind a szülő, mind az állam. Ez a struktúra már a dualizmus időszakában is azonosítható. A korabeli és későbbi szakirodalom egyaránt foglalkozott egyrészt a gyermeket – mint emberi méltósággal rendelkező személyt – megillető jogokkal, másrészt a szülők jogi kötelezettségeivel, valamint az állam szerepének fokozatos átalakulásával a viszonyrendszeren belül. A belső jogban – a nemzeti szabályozásban – és a tudományos diskurzusban már a dualizmus éveiben is egyre többször merült fel a gyermek különleges védelmének követelménye és a gyermeket megillető jogok kérdése.

Széles körű szakmai konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy a gyermek jogainak védelme elsődlegesen az állam feladata, még abban az esetben is, ha ez a védelem a szülő érdekeivel vagy magatartásával szemben érvényesül. E felfogás térnyerésével párhuzamosan az állam új szerepkörrel ismerkedett: jogosulttá és egyben kötelesté vált arra, hogy meghatározott esetekben és jogszabályban rögzített módokon beavatkozzon a szülő és gyermek közötti jogviszonyba. a korszakban az állam lehetséges eszközei a javító nevelés elrendelése, az elhagyottnak nyilvánítás és az atyai hatalomtól való megfosztás voltak.

Az igazságügyi gyermekvédelem kapcsán a fiatalkorúak bíróságáról szóló törvénycikk megszületését megelőző szakmai diskurzusban is hangsúlyt kapott az a sajátos jogi tradíció, mely szerint a magyar jogalkotás a gyámsági ügyeket a közigazgatási hatóságok, nem pedig a bíróságok hatáskörébe utalta. Ez a hagyomány a fiatalkorúak bíróságának létrehozásakor is meghatározó szerepet játszott: a jogalkotó tudatosan elhatárolta a fiatalkorúak bírójának hatáskörét a gyámhatósági (gyámsági) ügyektől, még a veszélyeztetett gyermekek eseteiben is. Ezáltal a

magyar modell – szemben az észak-amerikai példával, amely bizonyos gyámsági ügyekben is jogkört biztosított az ún. gyermekbíróóságoknak – a közigazgatási és igazságügyi gyermekvédelem szigorú elkülönítésére épült. E két rendszer párhuzamos, ugyanakkor a jogalkotó szándéka szerint összehangolt működése a hazai jogfejlődés sajátosságait tükrözi, amelyek az 1869. évi IV. törvénycikkig vezethetők vissza. Mindezek ellenére a fiatalkorúak büntetőjoga megőrizte klasszikus büntetőjogi karakterét, noha a magyar szabályozásban is egyre inkább a fiatal elkövetők védelme és nevelése vált meghatározóvá, ezzel érvényt szerezve a más elbánás elvének. A büntetőjogi felelősségre nem vonható, anyagilag elhagyottnak nem nyilvánítható, de családi környezetükből kiemelésre szoruló gyermekek és fiatalkorúak esetében a végleges döntéshozatal továbbra is az árvaszék hatáskörében maradt, míg a különbíróóság kizárólag ideiglenes jellegű intézkedésekkel élhetett, elsősorban a züllöttség vagy erkölcsi romlás jeleit mutató gyermekek esetében.

A közigazgatási gyermekvédelemben Magyarországon vegyes modell valósult meg a korábban említetteknek megfelelően. A közigazgatási gyermekvédelem területén a társadalmi szerveződések szerepvállalása és esetlegesen a jogi szabályozásra és a szervezet kialakítására gyakorolt hatás Magyarországon is megfigyelhető, ez önmagában nem unikális, az angolszász modell például alapvetően ilyen szervezetekre hagyatkozva rendezte a gyermekvédelem szociális igazgatását. Azonban az, hogy a 19. század végén és a 20. század elején egy társadalmi szervezet, névleg a Fehérkereszt Országos Lelcház Egyesület ellátta az elhagyott gyermekekről történő állami gondoskodás feladatait az állam megbízatása alapján, majd fióként létezésével törekedett országos hálózat kiépítésére, mindenképpen megemlítendő. A közigazgatási gyermekvédelem megszületésének előfutára volt a lelencügyről folytatott tanácskozások sora a 19. század utolsó negyedében. A törvényhozásban számtalan alkalommal merült fel a kérdés mielőbbi rendezésének szükségessége.

KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI, ENIKŐ

Muster und nationale Besonderheiten in den ungarischen Rechtsvorschriften über gefährdete Kinder aus der Zeit des Dualismus

(Zusammenfassung)

Diese Studie bietet einen Überblick über die Entstehung und Entwicklung der rechtlichen Regelungen zum Schutz gefährdeter Kinder in Ungarn während der Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie im Kontext der europäischen Rechtsentwicklung. Nach dem Ausgleich von 1867 erforderte der wirksame Schutz von Kindern staatliche Maßnahmen. Als souveräne Instanz war der Staat im Rahmen des öffentlichen Rechts berechtigt, in das Eltern-Kind-Verhältnis einzugreifen und Kinder aus Umgebungen zu entfernen, die ihrer moralischen, körperlichen oder geistigen Entwicklung schaden. Die rechtliche Grundlage solcher Eingriffe bildeten modernisierte Verwaltungs-

6. Összegésként az állami gyermekvédelem helyzetéről az első világháború kitörését követően

A háború kitörését követően a közigazgatási gyermekvédelem rendszere keretet adott a hadiárvákra történő állami gondoskodásnak. Ezenkívül, ezt meghaladva rendeletek sora született kifejezetten a hadiárvákra vonatkozóan, amely jogszabályok alapján a hadiárvákat az elhagyott gyermekekhez képest eltérő jogosultságok illeték meg, intézményi szinten pedig külön létesítményeket is létrehozta kifejezetten a hadiárvák számára. Az igazságügyi gyermekvédelem területén a kiskriminalitás körében figyelhető meg a vármegyék szabályrendelet-alkotási gyakorlata. Ez természetesen az országos hatályú szabályokat csak kiegészítette azokban a tárgyakban, amelyeket törvényben nem szabályoztak, ugyanakkor ezeknek a kérdéseknek a jogi szabályozását a vármegyék közössége a gyermekek és fiatalok védelme érdekében fontosnak tartotta.

Zárásként érdemes kiemelni, hogy a vizsgált időszakban Magyarországon is megjelent az az igény, hogy a gyermekvédelem komplex rendszerét egy egységes törvényi szabályozás keretében foglalják össze. E törekvés nyomai – bár közvetett formában – a büntetőnovella indokolásában is felfedezhetők. „Ezeket a rendelkezéseket a probléma egyéb vonatkozásaiban kiegészíteni annak a külön törvénynek áll majd feladatában, a mely hivatva lesz a gyermekvédelem összes egyéb kérdéseit felölelni s a melynek az előkészítő munkálatai alapjául szolgáló tervezet már is elkészült.”²⁹ A tervezett jogszabályi rendelkezések rövid összefoglalása a *Jogtudományi Közöny* hasábjain is megjelent, és több szakmai fórumon is felvetődött egy önálló gyermekvédelmi törvény megalkotásának szükségessége.³⁰ E jogalkotási szándék a háborút megelőző időszakban – az igazságügyi gyermekvédelem intézményesülésével párhuzamosan – háttérbe szorult, azonban a háború utolsó éveiben ismét felerősödött.

und strafrechtliche Vorschriften. Ähnlich wie in anderen europäischen Ländern – und im weiteren Sinne weltweit – erkannte auch Ungarn nach dem Ausgleich die Bedeutung der Fürsorge für Kinder und die schwerwiegenden Folgen ihrer Vernachlässigung. Der Staat griff das Thema gefährdeter Kinder im Rahmen der administrativen und justiziellen Kinder- und Jugendhilfe auf. Im Zuge der Modernisierung orientierte sich der ungarische Gesetzgeber an ausländischen Vorbildern, die eine entscheidende Rolle bei der Ausgestaltung nationaler Lösungen spielten. Zugleich spielten auch ungarische Rechtstraditionen eine bedeutende Rolle und wurden nicht außer Acht gelassen.

KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI, ENIKŐ

Models and National Specificities in the Hungarian Legislation on Children at Risk during the Dualism Period
(Abstract)

This study provides an overview of the emergence and development of legal regulations aimed at protecting endangered children in Hungary during the period of the Austro-Hungarian Monarchy, in the context of European legal development. Following the Austro-Hungarian Compromise, the effective protection of children necessitated state intervention. As a sovereign entity, the state, under public law, became entitled to intervene in the parent-child relationship, removing children from environments detrimental to their moral, physical, and intellectual development. The legal foundation for such interventions was established through modernized ad-

ministrative and criminal law regulations. Similar to other European countries – and more broadly, other parts of the world – Hungary also recognized the importance of caring for children and the grave consequences of neglecting their upbringing. The state addressed the issue of endangered children within the frameworks of administrative and judicial child protection. In the course of modernization, the Hungarian legislator drew upon foreign models, which played a decisive role in shaping domestic, national solutions. At the same time, Hungarian legal traditions also played an important role and were not overlooked.

Jegyzetek

- ¹ KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: *Veszélyeztetett gyermekek a dualizmus-kori Magyarországon. Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján.* (Doktori értekezés) Győr, 2024a. Széchenyi István Egyetem Allam- és Jogtudományi Doktori Iskola, <https://doktiskjog.sze.hu/downloadmanager/index/id/14809/m/3620>.
- ² 1891. évi XV. törvénycikk a kisededóvról; 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában; 1872. évi VIII. törvénycikk az ipartörvény; 1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről; 1884. évi XVII. törvénycikk ipartörvény; 1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről; 1901. évi XXI. törvénycikk a közsegregyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról; 1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntető-törvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról; 1913. évi VII. törvénycikk a fiatalkorúak bíróságáról.
- ³ L. PÁLÓCZI HORVÁTH Zoltán: Társadalmi feladatok és intézmények a gyermekvédelem területén. *Gyermekvédelmi Lap*, 1907. 11. sz. 153. p.
- ⁴ Vö. KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: A hadiárvákra vonatkozó jogi szabályozás a két világháború közötti Magyarországon. *Jogtörténeti Szemle*, 2024b. 3. sz. 25–32. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2024-3p25>.
- ⁵ SZÉPVÖLGYI Enikő: Gondolatok az állami gyermekvédelemről szóló törvénycikk 120. évfordulójára. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 316–323. p.; SZÉPVÖLGYI Enikő: A dualizmus-kori állami gyermekvédelem és a szegényügy összefüggései. *Jog Állam Politika: Jog- és Politikatudományi Folyóirat*, 2020. 3. sz. 101–116. p.
- ⁶ L. SZANA Sándor: *Az állami gyermekvédelem fejlesztéséről.* Temesvár, 1903. Uhrmann Henrik Könyvnyomdája.
- ⁷ A gyámhatóságok és a fiatalkorúak bíróságának hatáskörét érintően I. pl. Szilágyi Arthur hozzászólása. A fiatalkorúak bírairól és a fiatalkorúak bűntényeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslat. Vita a magyar jogászegylet büntetőjogi bizottságának 1912. évi december hó 21-én és február hó 1-én tartott ülésein. *Magyar Jogászegyleti értekezések új folyam 7. kötet.* Budapest, 1913. 50. sz. 19–20. p.; Melly Béla hozzászólása. A fiatalkorúak bírairól és a fiatalkorúak bűntényeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslat. Vita a magyar jogászegylet büntetőjogi bizottságának 1912. évi december hó 21-én és február hó 1-én tartott ülésein. *Magyar Jogászegyleti értekezések új folyam 7. kötet.* Budapest, 1913. 50. sz. 47–55. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI 2024a; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: Die Jugendgerichtsbarkeit – als Eroberer der Rechtsgeschichte. *Journal on European History of Law*, 2022. 1. sz. 156–160. p.
- ⁸ L. pl. DOLESCHALL Alfréd: A gyermekvédelem ügyének törvényhozási szabályozása. *Magyar Jogászegyleti Értekezések. 9. kötet.* Budapest, 1893. 1. füzet; GEGUS Dániel – SZÉKELY Vladimir (szerk.): *A közbiztonság almanachja 1.* Budapest, 1909. Légrády Testvérek Könyvnyomdája, 298. p.; FORBÁTH Tivadar: *Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez.* Budapest, 1908. Márkus Samu könyvnyomdája, 101. p.
- ⁹ KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: Züllött, erkölcsi romlásnak kitett és kihágást elkövető gyermekek védelme Magyarországon a 20. század első két évtizedében. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére.* Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft., 221–226. p.
- ¹⁰ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntető-törvénykönyv a büntettekéről és vétségekről; 1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntető-törvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról; 1913. évi VII. törvénycikk a fiatalkorúak bíróságáról; A m. kir. igazságügy-miniszter 1909. évi 27.200. I. M. számú rendelete, a javító nevelés szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára.* (MRT) 1909. 2384–2420. p.
- ¹¹ Vö. 1871. évi XVIII. törvénycikk a közsegregy rendezéséről. 22. § g)
- ¹² 1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről; 1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről; 1901. évi XXI. törvénycikk a közsegregyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról.
- ¹³ A m. kir. belügyminiszter 1907. évi 60.000. számú körrendelete, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében. *MRT* 1907. 1294–1306. p.
- ¹⁴ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1925. évi 2.000. eln. számú rendelete, a m. kir. állami gyermekmenhelybe való felvétel módja, a felvett gyermek gondozási költségeinek viselése s a költség behajtásának módja tekintetében fennálló rendelkezések módosításáról, úgyszintén a gyermekek gondozási idejének kivételes meghosszabbításáról. *MRT* 1925. 669–674. p.; PETTKÓ-SZANDTNER Aladár: *A Magy. Kir. Állami gyermekvédelem.* Budapest, 1926. M. Kir. Népjóléti és Munkaügyi Ministerium, 7. p.
- ¹⁵ KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI 2024a; Indokolás a fiatalkorúak bíróságáról és a fiatalkorúak bűntényeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslathoz. Melléklet a 732. számú irományhoz. *Képviselőházi irományok.* (KI) 1910. XXIV. k. 94–182. p.

- ¹⁶ Kép forrása: A sziv szövetsége. Látogatás az egyik Stefánia-bölcsődében. In HEGEDŰS Gyula (szerk.): *Magyar Nemzet évkönyve*. Budapest, 1939. Globus Nyomdai Műintézet Rt., 187. p., Arcanum Újságok.
- ¹⁷ Indokolás „az állami gyermekmenhelyekről” szóló törvényjavaslat-hoz. 997. sz. iromány. *KI* 1901. XXXIV. k. 144. p.
- ¹⁸ L. ROTTENBILLER Fülöp: *Az országos Gyermekvédő Liga harminc évi működése 1906–1936*. Budapest, 1936. Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, 1–8. p.; KARSAI Sándor: A gyermekvédelem multjából. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1926. 2. sz. 3–10. p.
- ¹⁹ L. KORMOS Miklós: A gyermekvédelem és a hatóságok. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 3. sz. 49–51. p.; RUFFY Pál: Gyermekvédelmi rendszerünk reformja. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 4. sz. 61–65. p.; Az elhagyott gyermekek illetősége. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 4. sz. 67. p.
- ²⁰ L. HORVÁTH Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata*. Budapest, 1981. Akadémiai Kiadó, 115. p.; FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1914. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 33–34. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: A javító nevelés mint a speciális prevenció eszköze – a jogintézmény története hazánkban és külföldön a 19–20. században. In KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk.): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás tereumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások*. (Jogtörténeti Értekezések 57.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 99–112. p.
- ²¹ A javítóintézetek karakteréhez I. pl. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A javítóintézetek szervezeti-építészeti vonatkozásai a Csemegi-kódextől az I. Büntetőnovelláig. In KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk.): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás tereumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások*. (Jogtörténeti Értekezések 57.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 113–143. p.
- ²² L. VÁMBÉRY Rusztem: A fiatalkorúak bünvádi eljárása. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1911. 4. sz. 57–59. p.
- ²³ L. KN 1906. XIV. k. 566. iromány, 408–484. p.; Kármán Elemér hozzászólása. A fiatalkorúak bírairól és a fiatalkorúak bűnügyeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslat. Vita a magyar jogászegylet büntetőjogi bizottságának 1912. évi december hó 21-én és február hó 1-én tartott ülésein. *Magyar Jogászegyleti értekezések új folyam 7. kötet*. Budapest, 1913. 50. sz.
- ²⁴ L. *KI* 1913. XXIV. k. 732. iromány, 145. p.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ ROTTENBILLER Fülöp: Büntetés vagy nevelés. A Frankfurt a./M.-ban megtartott III. Deutsche Jugendgerichtstagon tárgyalt első kérdés. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1912. 12. sz. 208. p.
- ²⁷ L. pl. DOLESCHALL 1893.; GOTHÁRDI Enikő: A szülői felügyelet szabályozása a magyar jogfejlődésben. *Diké*, 2021. 1. sz. 64–87. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/DIKE.2021.05.01.05>.
- ²⁸ L. LUX Ágnes: *A gyermekjogi mozgalom fejlődése és az európai független gyermekjogi intézmények összehasonlító perspektívában*. (Doktori értekezés) Budapest, 2018. ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Politikatudományi Doktori Iskola, 39–41. p.
- ²⁹ L. *KI* 1906. XIV. k. 566. iromány, 450. p.
- ³⁰ L. TIBURTIUS: A gyermekvédelmi törvénytervezet. *Jogtudományi Közlöny*, 1907. 36. sz. 294–295. p.

